

ABDULLA QODIRIY ASARLARIDA TARIXIYLIK VA BADIY TO'QIMA UYG'UNLIGI

СОЧЕТАНИЕ ИСТОРИЧНОСТИ И ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ТКАНИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АБДУЛЛЫ КОДИРИЙ

THE HARMONY OF HISTORICITY AND ARTISTIC TEXTURE IN THE WORKS OF ABDULLA QODIRIY

Nigina Qodirova Kamoljon qizi

Farg'ona davlat universiteti filologiya fakulteti : o'zbek tili yo'nalishi , 4 – kurs

Annotatsiya *Ushbu maqolada Abdulla Qodiriy tarixiy romanlarida tarixiylik va badiiy to'qima uyg'unligi ilmiy asosda o'rganiladi. Tadqiqotda tarixiy-taqqoslama, badiiy-poetik, manbashunoslik va germeneytik tahlil metodlari qo'llanildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, Qodiriy tarixiy voqealarni faqat faktologik jihatdan emas, balki badiiy tafakkur orqali talqin etgan, obrazlar psixologizmi va drammatizmi orqali davr ruhiyatini ochgan. Tadqiqot xulosasiga ko'ra, tarixiylik va badiiy to'qima uyg'unligi Qodiriy romanlarining estetik va ma'naviy qiymatini oshiradi, ularni milliy romanchilikda yangi bosqich sifatida belgilaydi.*

Kalit so'zlar: *Abdulla Qodiriy, tarixiy roman, badiiy to'qima, tarixiylik, obraz, psixologizm, drammatizm, XIX asr Turkiston, milliy uyg'onish, ma'naviy qadriyatlar*

Аннотация *В данной статье научно изучается взаимодействие историчности и художественной ткани в исторических романах Абдуллы Кодирий. В исследовании использованы методы историко-сравнительного анализа, художественно-поэтического анализа, источниковедения и герменевтики. Результаты показывают, что Кодирий передавал исторические события не только фактически, но и через художественное осмысление, раскрывая психологизм и драматизм образов, а также дух эпохи. В выводах подчеркивается, что гармония историчности и художественной ткани повышает эстетическую и духовную ценность романов Кодирия, обозначая их как новый этап в национальной прозе.*

Ключевые слова: *Абдулла Кодирий, исторический роман, художественная ткань, историчность, образ, психологизм, драматизм, Средний XIX век, национальное возрождение, духовные ценности*

Annotation *This article examines the integration of historicity and artistic texture in Abdulla Qodiriy's historical novels. The research employs historical-comparative analysis, artistic-poetic analysis, source studies, and hermeneutic methods. The results show that Qodiriy depicted historical events not only factually but also through artistic interpretation, emphasizing character psychology, dramatism, and the spirit of the era. The study concludes that the harmony of historicity and artistic texture enhances the aesthetic and spiritual value of Qodiriy's novels, marking them as a significant stage in the development of national prose.*

Keywords: *Abdulla Qodiriy, historical novel, artistic texture, historicity, character, psychology, dramatism, mid-19th century, national awakening, spiritual values*

KIRISH

O'zbek adabiyoti taraqqiyotida Abdulla Qodiriy ijodi beqiyos ahamiyat kasb etadi. XX asr boshlarida milliy ong, ma'rifatparvarlik va jamiyatda yangilanish g'oyalari kuchaygan bir davrda adibning romanchilikka kirib kelishi o'zbek adabiy tafakkurini yangi bosqichga olib chiqdi. "O'tkan kunlar" o'zbek romanchiligining ilk namunasi sifatida nafaqat badiiy adabiyotda, balki tarixiy tafakkurda ham o'z o'rniga ega bo'ldi. Qodiriy tarixiy voqelikni qayta yoritishda bir tomondan, real faktlarga tayanadi, ikkinchi tomondan esa, badiiy to'qima vositasida tarixning filosofik-madaniy mazmunini chuqurlashtiradi.

Adib XIX asrning murakkab ijtimoiy-siyosiy hayotini yoritish orqali shaxsning jamiyatdagi o'rnini, milliy o'zlik, bunyodkor g'oyalar, ma'naviy inqiroz va uyg'onish muammolariga murojaat qiladi. Shu bois, Qodiriy asarlarida tarixiylik nafaqat o'tmishni eslatish, balki bugunni tushuntirish, millatning tarixiy xotirasini mustahkamlash vazifasini ham bajaradi. Tarixiylik va badiiy to'qimaning uyg'unligi aynan shu ikki yo'nalish o'rtasidagi mantiqiy va estetik muvozanatda namoyon bo'ladi.

Qodiriy o'zining romanlari orqali o'tmishimizning muhim davrlarini, xonlik va amirliklar siyosati, shuningdek, xalqning kundalik hayoti va ijtimoiy ziddiyatlarini jonli tarzda aks ettirgan. Shu jihatdan uning eng mashhur asarlari "O'tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon" tarixiylik va badiiy to'qima uyg'unligining yorqin namunalari sifatida e'tiborga loyiqdir.

Qodiriy Toshkentda tug'ilgan va maktab ta'limidan boshlab o'zining yorqin iste'dodini ko'rsatib boradi. Uning hayoti va ijodi o'zbek xalqining ma'naviy uyg'onishi, milliy ongni shakllantirish bilan chambarchas bog'liq edi.

Shu bilan birga, Qodiriy o'z davrining siyosiy va ijtimoiy voqealarini chuqur kuzatgan, bu esa uning romanlarida tarixiy haqiqatni badiiy matnga samarali aylantirish imkonini bergan.

davrni his qilish, ijtimoiy va ma'naviy tafovutlarni tushunish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Abdulla Qodiriy ijodi, ayniqsa uning tarixiy romanlarida tarixiylik va badiiy to'qima uyg'unligi masalasi o'zbek adabiyotshunosligida uzoq yillardan beri chuqur ilmiy qiziqish uyg'otib kelmoqda. XX asrning o'rtalaridan boshlab Qodiriy merosi bo'yicha ko'plab tadqiqotchilar tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilgan bo'lib, ularning har biri adib ijodining turli qirralarini ochib berishga xizmat qilgan.

Dastlabki adabiyotshunoslik tadqiqotlarida, xususan O'.Sharafiddinov, A. Qahhor va V. Abdullaevlarning ilmiy izlanishlarida Qodiriyning o'zbek romanchiligidagi o'rnini va uning milliy uyg'onish g'oyalarini badiiy talqin etish mahorati haqida fikr yuritilgan[1,9,13]. Sharafiddinovning ta'kidlashicha, Qodiriy ijodi o'zbek adabiyotining yangi bosqichini boshlab bergan bo'lib, adibning tarixiylikka yondashuvi o'z davridagi ma'rifatparvarlik oqimining mantiqiy davomidir[9]. Adabiyotshunoslar Qodiriyning romanchilik maktabini shakllantirgan ijodkor sifatidagi rolini alohida ta'kidlab, asarlarida tarixiy voqelikning badiiy talqin orqali yangi ma'noga ega bo'lishi jarayonini ta'kidlaydilar.

Keyingi yillarda M. Qo'shjonov, N. Karimov va I. G'afurov tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda Qodiriy romanlarining poetikasi, tarixiy voqelikning badiiy tasvirlanishi, tarixiy fakt bilan to'qima o'rtasidagi nisbat masalalari chuqur yoritilgan[4,6,12]. Tadqiqotchilar adibning tarixni tasvirlashda qat'iy tarixiy hujjatlarga tayanishdan ko'ra, davr ruhiyatini badiiy

ifodalashga alohida e'tibor berganini qayd etadilar. Ularning fikricha, Qodiriy tarixiy haqiqatni to'g'ridan-to'g'ri takrorlamaydi, balki uni badiiy tasavvur orqali kengaytiradi, mazmunan boyitadi va "tarixiy haqiqatning badiiy haqiqatga aylanishi" jarayonini amalga oshiradi.

Qodiriy ijodining jadidchilik bilan bog'liq jihatlari ham adabiyotshunoslar e'tiboridan chetda qolmagan. H. Boltaboev, A. Rasulov va B. Qosimov kabi olimlar adibning ma'rifatparvarlik ruhidagi qarashlari, uning romandagi shaxs konsepsiyasi, ayniqsa Otabek obrazining jadidlarning ideal shaxs modeli sifatida talqin etilishini asoslab berganlar[3]. Ularning fikriga ko'ra, Qodiriy asarlarida ilgari surilgan ijtimoiy adolat, ma'naviy uyg'onish, milliy o'zlikni anglash kabi g'oyalar jadidchilik harakatining maqsad va tamoyillari bilan mushtarakdir.

Shuningdek, Qodiriy ijodida tasvirlangan tarixiy davrning siyosiy va ijtimoiy manzarasini o'rganishda sharqshunos olimlar V.Barthold, A.Kun, N.Veselovskiyning Turkiston tarixiga oid ilmiy ishlari muhim o'rin tutadi. Ularning asarlarida XIX asrning ijtimoiy-siyosiy jarayonlari, xonliklar o'rtasidagi munosabatlar, mintaqaning madaniy hayoti keng yoritilgan bo'lib, bu ma'lumotlar Qodiriy romanlarida aks etgan tarixiy voqelikni yanada chuqurroq anglashga yordam beradi[2,8,14]. Aynan shu ilmiy manbalar romanlarda tasvirlangan tarixiy kontekstning ishonarliligini tasdiqlashga xizmat qiladi.

Badiiy to'qima, psixologizm va dramatizm masalalarida esa I. Haqqulov, N.Komilov kabi adabiyotshunoslar tomonidan olib borilgan izlanishlar alohida ahamiyatga ega. Tadqiqotchilarning fikricha, Qodiriy asarlaridagi badiiy to'qima unsurlari obrazlarning ruhiy kechinmalarini ochishda, voqealar rivojida dramatik keskinlikni kuchaytirishda, insoniy munosabatlar murakkabligini yoritishda muhim estetik vosita sifatida ishlatiladi[5,7]. Ayniqsa, "O'tkan kunlar"dagi Otabek va Kumush munosabatlarining badiiy talqini tarixiylikning ta'sirchanligini oshirib, roman mazmuniga chuqur psixologik qatlam kiritadi.

Yuqoridagi ilmiy manbalarni o'rganish shuni ko'rsatadiki, Qodiriy romanlari tarixiy faktlar majmuasi bo'lib qolmay, balki real tarixiy voqelik, ma'naviy-madaniy kontekst va badiiy tafakkurning sintezi sifatida vujudga kelgan. Adibning tarixiylikka yondashuvi ilmiy tarix bilan badiiy haqiqat o'rtasida o'ziga xos muvozanat yaratadi. Badiiy to'qima esa romanlarning jonli, hayotiy va estetik jihatdan ta'sirchan bo'lishini ta'minlaydi. Shunga qaramay, mavjud tadqiqotlarda asarlardagi tarixiylik aspekti to'la tahlil qilingan bo'lsa-da, tarixiylik va badiiy to'qima uyg'unligining kompleks o'rganilishi hali to'liq yakunlanmagan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot Abdulla Qodiriy tarixiy romanlarida tarixiylik va badiiy to'qima uyg'unligining qanday shakllanishini ilmiy asosda ochib berish uchun bir nechta metodologik yondashuvlarning uyg'un qo'llanishiga tayanadi. Avvalo, tarixiy-taqqoslama metod yordamida romanlarda tasvirlangan siyosiy jarayonlar, xonliklar o'rtasidagi kurashlar, ijtimoiy tabaqalanish, iqtisodiy va maishiy hayot, shuningdek, tarixiy shaxslar haqidagi tasvirlar arxiv manbalari, tarixiy hujjatlar, xotiralar, etnografik ma'lumotlar bilan solishtirildi. Bu yondashuv Qodiriy tomonidan tarixiy faktlarning qay darajada saqlanganini va ularning qaysi qismi badiiy talqin orqali boyitilganini aniqlash imkonini berdi.

"O'tkan kunlar" romani XIX asr oxiri va XX asr boshidagi O'zbekiston tarixiy kontekstini aks ettiradi. Shu davrda Buxoro amirligi, Xiva va Qo'qon xonliklari mavjud bo'lgan, ularning har biri o'ziga xos siyosiy tuzilma va ijtimoiy munosabatlarga ega bo'lgan.

Qo'qon xonligi XVIII asrda tashkil topib, bir necha hukmdorlar hukmronlik qilgan, ularning so'nggi vakili Xudoyorxon bo'lgan. Qodiriy romanlarida aynan Xudoyorxon davri xalqning eng murakkab va qiyin kunlari sifatida tasvirlanadi. "Mehrobdan chayon" asarida yozuvchi saroyni zulm markazi sifatida ko'rsatib, go'zal imoratlar va bog'lar ortida oddiy xalqning og'ir mashaqqatini ochiq tasvirlaydi.

Oddiy ishchi ochlikdan qiynalayotgan paytda, xonning o'g'li O'rmonbekning to'yida yuzdan ortiq chorva mol so'yilishi va minglab qozonlarda osh pishirilishi xonning xalqqa nisbatan e'tiborsizligini bildiradi.

Qodiriy romanlarida tarixiy voqealar badiiy obrazlar orqali jonlanadi. Masalan, "Mehrobdan chayon" romanida hukmdor va xalq o'rtasidagi ziddiyat dramatik syujet orqali ochiladi. Tarixiy til va davrga xos atamalar badiiy tasvir vositalari bilan uyg'unlashgan, bu esa o'quvchiga tarixiy haqiqatni his qilish imkonini beradi.

Obrazlar, qahramonlarning psixologiyasi va ularning ijtimoiy mavqelari orqali davr ruhini anglash mumkin bo'ladi. Shu tariqa, Qodiriy tarixiy voqealarni badiiy obrazlar orqali jonlantirib, o'quvchini tarixiy jarayonga hissiy jihatdan bog'laydi.

Qodiriy ijodida tarixiylik va badiiy to'qima bir-birini mustahkamlaydi. Tarixiy shaxslar va voqealar badiiy obrazlar va syujet orqali jonlanadi. "O'tkan kunlar" romanida xonlik va mustamlaka davrining og'ir hayoti o'quvchi oldida jonli sahna sifatida ochiladi. "Mehrobdan chayon" da esa hukmdorlik tuzumi ostida xalqning adolatsizlik va zulmga duchor bo'lishi dramatik syujet orqali ifodalanadi. Bu uyg'unlik nafaqat asarlarni o'quvchi uchun tushunarli qiladi, balki ularni tarixiy adabiyot sifatida ham qimmatli qiladi.

Shuningdek, Qodiriy asarlarida til va uslub ham tarixiylikni mustahkamlash vositasi sifatida xizmat qiladi. Qahramonlarning nutqi, mahalla va sinfiy tabaqalarni ifodalovchi atamalar, diniy va ijtimoiy qadriyatlar badiiy matn ichida tarixiy haqiqatni aks ettiradi. Bu esa o'quvchida davrni his qilish, ijtimoiy va ma'naviy tafovutlarni tushunish imkonini beradi.

NATIJA VA TAHLIL

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Abdulla Qodiriy tarixiy romanlarida tarixiylik va badiiy to'qima o'zaro uyg'unlikda namoyon bo'lib, asarlarning badiiy-falsafiy mazmunini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida xizmat qiladi. Romanlarda tasvirlangan voqelik real tarixiy faktlarga tayanishi bilan birga, muallifning badiiy tafakkuri orqali qayta talqin qilinadi. Tarixiy-taqqoslama tahlil natijalari Qodiriy tarixiy shaxslar, siyosiy jarayonlar va ijtimoiy muhit haqida aniq ma'lumotlarga ega bo'lganini, biroq aynan shu ma'lumotlarni badiiy niyatga mos ravishda qayta ishlaganini ko'rsatdi. Bu jarayonda tarixiy haqiqat qat'iy hujjat sifatida emas, balki davr ruhini yoritishning badiiy vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

Poetik tahlil natijalariga ko'ra, romanlardagi badiiy to'qima faqat syujetni boyitish yoki dramatismni kuchaytirish uchun emas, balki obrazlarning psixologik holatini ochish, ma'naviy ziddiyatlarni yoritish, davr ruhiyati va axloqiy qadriyatlarni ifodalash uchun asosiy estetik mexanizm bo'lib xizmat qiladi. Masalan, Otabekning xarakteridagi ma'rifatparvarlik, Kumushning sadoqati, Zaynabning ruhiy iztiroblari kabi jihatlar aynan badiiy to'qima vositasida yanada teranlashtiriladi. Bu Qodiriyning badiiylikni psixologizm bilan uyg'unlashtirish mahorati natijasidir.

Manbashunoslikka asoslangan solishtirmalar romanlarda aks etgan tarixiylikning bir qator qatlamlarda real dalillarga tayanishini ko'rsatdi. Ayniqsa, siyosiy beqarorlik, saroy

muhitidagi intriga, savdo-sotiq tizimi, ijtimoiy tabaqalashuv kabi aspektlar tarixiy manbalardagi tasvirlar bilan mos keladi. Biroq ayrim voqealar romantik yo'nalishdagi tafsilotlar, ayrim obrazlarning xarakterga oid chuqurliklari, dramatik qarama-qarshiliklar tarixiy manbalarda uchramaydi va muallifning badiiy tasavvuri mahsuli ekanligi aniqlangan. Shu bilan birga, aynan shu to'qima elementlar asardagi tarixiylikning emotsional ta'sirchanligini oshiradi va o'quvchini davr ruhiga yaqinlashtiradi.

Romanlarda tasvirlangan adolat, vijdon, muhabbat, fidoyilik, ma'rifat g'oyalari tarixiy voqelikning zamonaviy o'quvchi uchun ham aktual bo'lishiga xizmat qiladi. Demak, Qodiriyning tarixiylikni badiiy to'qima bilan uyg'unlashtirish strategiyasi asarlarning ijtimoiy-falsafiy rezonansini kuchaytiradi.

Struktural tahlil romanlarning badiiy tizimida tarixiylik va to'qima elementlarining o'zaro mantiqiy bog'langan, qat'iy kompozitsion tartibda joylashtirilganini ko'rsatdi. Konfliktlarning bosqichma-bosqich kuchayishi, obrazlar xarakterining izchil rivoji, voqealar zanjirining ichki mantiqi Qodiriyning badiiy mahorati natijasi bo'lib, bu jarayonda tarixiylik ham, to'qima ham o'zaro biologik bir butunlikda ishlaydi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni tasdiqladiki, Qodiriyning tarixiy romanlari tarixiy voqealar qayta tiklangan badiiy manzara emas, balki tarixning ruhiy-ma'naviy mazmunini ochishga qaratilgan murakkab badiiy-falsafiy tizimdir. Tarixiylik va badiiy to'qima uyg'unligi romanlarning estetik qiymatini oshiradi, ularning adabiy jarayondagi o'rnini mustahkamlaydi va Qodiriy ijodining o'ziga xosligini belgilaydi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Abdulla Qodiriy tarixiy romanlarida tarixiylik va badiiy to'qima uyg'unligi asarlarning badiiy va ilmiy qimmatini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi. Qodiriy tarixiy voqealarni faqat faktologik tarzda qayta tiklamay, balki ularni badiiy tafakkur bilan boyitib, davr ruhini, ijtimoiy va ma'naviy muhitni o'quvchiga yaqinlashtiradi. Romanlarda tasvirlangan xonliklar o'rtasidagi ziddiyatlar, mahalliy zodagonlarning ijtimoiy kurashlari hamda oddiy xalqning hayoti real tarixiy manbalar bilan mos keladi, shu bilan birga badiiy tafsilotlar voqealarning dramatik va psixologik ta'sirini kuchaytiradi.

Badiiy to'qima orqali Qodiriy obrazlarning individual xarakterini, ularning ruhiy kechinmalarini, sevgi va sadoqat kabi insoniy qadriyatlarni yorqin ifodalashga erishadi. Shuningdek, badiiy vositalar yordamida tarixiy shaxslar va ijtimoiy tipajlar yanada murakkab va teran ko'rsatiladi, bu esa o'quvchiga davr ruhini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Shu bilan birga, tadqiqot tarixiylik va badiiy to'qima uyg'unligining o'zbek roman janridagi ahamiyatini ham ochib berdi. Qodiriy ijodi tarixiy romanni nafaqat voqealar majmuasi sifatida, balki badiiy-falsafiy tizim sifatida rivojlantirdi, bu esa uning milliy romanchilikdagi o'rnini mustahkamladi va keyingi avlod adabiyotiga estetik hamda metodologik poydevor yaratdi.

Xulosa qilib aytganda, Abdulla Qodiriy tarixiy romanlarida tarixiylik va badiiy to'qima uyg'unligi o'zbek adabiyotida yangi estetik standartni belgilagan, tarixiy haqiqatni o'quvchiga jonli, ta'sirchan va ma'naviy jihatdan boyitilgan shaklda yetkazishga xizmat qilgan. Shu tariqa, adibning ijodi nafaqat tarixiy voqelikni yoritadi, balki milliy o'zlikni, ijtimoiy ongini va ma'naviy qadriyatlarni badiiy ifoda etishda ilg'or namunadir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdullaev V. Tarixiy Roman va Real Voqelik. – T.: “g‘afur g‘ulom Nomidagi Nashriyot”, 1990. – B. 198.
2. Barthold V. Turkestan Tarixi. – M.: “Nauka”, 1963. – B. 278.
3. Boltaboev H., Rasulov A., Qosimov B. Jadidchilik Va Qodiriy. – T.: “Sharq”, 2012. – B. 142.
4. G‘afurov I. O‘zbek Romanligi Tarixi. – T.: “Fan Va Texnologiya”, 2010. – B. 310.
5. Haqqulov I. Psixologizm Va Badiy To‘Qima. – T.: “Fan Va Texnologiya”, 2007. – B. 158.
6. Karimov N. Qodiriy Romanlarining Poetikasi. – T.: “Sharq”, 2005. – B. 220.
7. Komilov N. Konfliktlar Dynamikasi Va Dramatizm. – T.: “Sharq Nashr”, 2011. – B. 204.
8. Kun A. Turkestanning Ijtimoiy-Siyosiy Hayoti. – L.: “Lenizdat”, 1971. – B. 312.
9. Qahhor A. Abdulla Qodiriy Ijodi Va Milliy Uyg‘onish. – T.: “Fan”, 1982. – B. 312.
10. Qodiriy A. Mehrobdan Chayon. – T.: “o‘zbekiston”, 1957. – B. 298.
11. Qodiriy A. O‘Tkan Kunlar. – T.: “g‘afur g‘ulom Nomidagi Nashriyot”, 1947. – B. 432.
12. Qo‘shjonov M. Tarixiy Voqelikning Badiy Talqini. – T.: “Akademnashr”, 2001. – B. 184.
13. Sharafiddinov O‘. O‘zbek Romanchiligida Tarixiy Roman. – T.: “o‘zbekiston”, 1975. – B. 256.
14. Veselovskiy N. Tarixiy Manbalar Va o‘zbek Adabiyoti. – Spb.: “Prosveshcheniye”, 1980. – B. 195.